

Literatura română între polii de influență european și american. Promovare, adaptare, receptare¹

Cristina BALINTE*

Keywords: *literary canon, globalization, interculturalism, Romanian Postcommunist literature*

Intrată într-un angrenaj descentralizator, manifestat la toate nivelurile de asociere cu termenul de „politic”, inclusiv în sfera „politicilor culturale”, România de după acel prag psihologic al lui 1989 a resimțit din plin, în *tranziția* cu prelungiri, vertijul pierderii teritoriului solid, al certitudinilor autorității. Pornită în căutarea unor potențiale puncte de sprijin, în jurul cărora să se integreze, ea s-a văzut în situația constatării nedumerite că se avântă de la margine înspre centri de influență care, cu toate revendicările *prin tradiție*, îi scapă, comportându-se conform unui mecanism defectuos anticipat.

În fond, la începutul anilor '90, tradiționalii centri de influență – literară, în cazul care ne interesează – sunt la rândul lor bulversați. Aceasta nu înseamnă, evident, că nu mai există, că atracția exercitată de acești poli este inefficientă. Doar că, în acompaniament cu societatea care tinde să relativizeze reperele de autoritate, valorile prestigiului de altădată sunt trecute în plan secund de factori care acordă importanță din ce în ce mai mare valorilor de *poziționare* și de *circulație*.

Este util, în acest sens, a fi privite sub forma unor premise, prognoze, articolele apărute în presa culturală românească a ultimului deceniu din secolul trecut, cum sunt cele arondate tematicii integratoare fie la nivel european, fie la nivel general-universal, cu accent pe centrul de influență american, scrise de teoreticieni comparațiști precum Adrian Marino și Virgil Nemoianu. De cealaltă parte, dat fiind că ne aflăm cu mult peste zece ani de la alcătuirea lor, avem ocazia de a verifica relevanța, efectul anticipațiilor, prin câteva „evenimente” de vizibilitate din perioada recentă, când centrismele au fost acaparate de dinamica globalizării.

În numărul 41/ 1990 al „României literare”, Virgil Nemoianu publică „eseul” *Bătălia canonică – de la etica americană la cultura română*, în care prezintă dezbaterile la ordinea zilei din spațiul literaturii americane, unde se consemnează tendința de repunere în discuție a canonului și, implicit, a ierarhizărilor

¹ Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului „Valorificarea identităților culturale în procesele globale”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, contract de finanțare nr. POSDRU/89/1.5/S/59758.

* Școala postdoctorală „Valorificarea identităților culturale în procesele globale”, Academia Română, București, România.

instituționalizate. Problematika, derutantă, dacă nu chiar alarmantă pentru publicul deprins să meargă la sigur în receptarea operelor și a autorilor, într-un „dirijism” deja încetățenit², este mai puțin o contestare radicală în vederea configurării unui anti-canon, cât o deschidere către posibilitatea existenței unor alternative la canon, fiecare cu drept (parțial) de funcționare. Pe urmele îndoielii ca semn de modernitate, Nemoianu scoate la înaintare în canonadă scepticismul și nu intransigența. În „post-modernitatea «erei tehnotronice»”, după formularea politicianului american de origine poloneză Zbigniew Brzezinski, citat de Nemoianu, sau în zorii civilizației libertății de selecție a internetului, „contestăția anti-canonică nu mai apare a fi numai, nu mai apare a fi în primul rând, un proces de negație și de eliminare, ci unul de salutară adaptare în care lucruri care ne sunt dragi (și pe care le socotim de-a dreptul indispensabile supraviețuirii omului ca ființă deplină, multi-dimensională, substanțială) pot fi ajutate să dăinuie, fie chiar și în chipuri deosebite de cele de până acum” (Nemoianu 1990: 13).

Referindu-ne doar la actul operării unei selecții, la posibilitatea alegerii, este lesne de observat că aceasta nu suferă reconversia într-o nouă instanță autoritară, o *contra-selecție* (de fapt, nimic nou în afara unei puneri în oglindă a procedurii vechi!), ci devine, desigur, „salutar”, o *alternativă de selecție*, un opțional eligibil. În logica aceluiași (re)laxism, axiomaticul se reduce la ipotetic, iar instanțele de autoritate de altădată își negociază rolurile, argumentativ:

[...] criticul american de azi nu-și mai poate permite luxul să răspundă cu frivol-categorice negații sau afirmații, și, cu atât mai puțin, cu o simplă proclamație a propriei autorități, ci numai cu argumentări complexe în care relativul și absolutul (ca și sociologicul și esteticul) sunt grijuliu, farmaceutic, drămuite și combinate. Capodopera nu mai e, poate, eternă, dar e, fără îndoială, durabilă. Literatura nu mai e, poate, un câmp al superiorităților, dar rămâne un loc al celui mai liber exercițiu al facultăților umane, indispensabil societății, sperăm, tocmai prin incoruptibilitatea sa, prin veghe (*Ibidem*).

Tot în aria teoretizărilor cu tematică integratoare, se înscriu și articolele lui Adrian Marino, majoritatea apărute în reviste culturale din țară ori în paginile de profil ale periodicelor, care alcătuiesc sumarul volumelor *Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice și culturale* (1995), respectiv *Politică și cultură. Pentru o nouă cultură română* (1996). Dintre acestea, *Literatura română „intră” în Europa* și subcapitolele *Integrarea europeană, Eliberarea de complexe*, din *O nouă cultură română*, furnizează repere de analiză pentru redefinirea, în contextul libertății postdecembriste, a raporturilor literaturii române cu literatura Europei.

² „Dinamica societăților moderne și tehnic avansate este o continuă dialectică a «auto-criticii», care taie de la rădăcină până și încolțirile firave ale unor intenții absolutiste, triumfaliste, monolitice și unanime. În genere culturile est-europene și asiatică diferă în privința asta și se acomodează anevoie cu modul pluralist de existență. Iată de ce în Vest sfera «canonicului» (literar și intelectual) era din capul locului mult mai aproximativă, existând ea firește în cărțile de școală și în antologiile standard, dar nu la nivelul discuției mai subtile, mai specializate, unde criticile și comentariile la adresa lui Goethe, de pildă, puteau să prolifereze, unde existența lui Homer era pusă sub semnul întrebării, unde școli întregi (ba clasicii, ba romanticii, ba suprarealiștii) puteau fi negate cu gesturi decise, și unde se puteau pune pe tapet (încă din secolul 17) revizuirii fundamentale ale «canonului» («cearta dintre cei vechi și cei moderni» în Franța” (Nemoianu 1990: 12-13).

Baza de plecare a discuțiilor o constituie o variantă recentă, la acea vreme, de reflectare inconsistentă a literaturii române în lucrări istoriografice despre literatura europeană, ea însăși privită de Marino, drept „provincie” a literaturii mondiale. Prin urmare, răsfoind o carte cu aparențe de seriozitate, operă a colaborării a „150 de universitari din întreaga Europa geografică”, de pe axa Bruxelles-Paris, *Histoire de la littérature européenne. Lettres européennes* (1992), teoreticianul clujean reține mostre de insuficiență, traduse în aproximări de încadrare, superficialități de percepție sau, pur și simplu, indiferență și lipsă de interes. Din trecerea în revistă a formelor necunoașterii, cauzată de incoerența unei imagini a literaturii române, pe plan european, se pot reține momente de glorie și de ilaritate, ca de exemplu, debutul națiunii noastre literare prin Miron Costin, sub semnul „Barocului triumfător”, diverse „înfrățiri” între pașoptiști – Nasile (*sic!*) Alecsandri și Sándor Petőfi, între nostalgici și revoluționari – Eminescu și Rakovski, o incursiune cât de cât acceptabilă printre simboțiști, introducerea indispensabilă a *Orei 25* de Constantin Virgil Gheorghiu și deficiențe crase cu tangență la perioada postbelică, unde, pe lângă Marin Preda, Anatol Baconsky, Marin Sorescu, Ana Blandiana, se zbat să atragă atenția Europei, autori cărora nici măcar numele nu le este transcris corect, Petre (*sic!*) Dumitriu, Nikita (*sic!*) Stănescu, Ștefan Mănușescu (*sic!*), impresia generală fiind nu de studiu temeinic asupra literaturii române, ci de priticire din auzite³. În consecința acestei stări de fapt, deloc neglijabilă și deloc asimptomatică în receptarea literaturii române la nivel occidental, ținând seama că vina nu aparține unilateral străinilor cu aere de superioritate, ci și, în mare măsură, reticențelor, non-inițiativei, neînțelegerilor, neînvoirilor din lumea literară din țară, Marino enunță patru „principii de selecție culturală”, care să sprijine ideea că „integrarea europeană înseamnă, în primul rând, primatul valorilor de circulație asupra celor absolute”:

1. Recunoașterea definitivă și irevocabilă a policentrismului cultural. Centrul cultural *unic* a dispărut. Polul mondial al culturii nu mai există. Nici Parisul, nici Roma, nici un alt centru de mare cultură. [...] „Oferta” și disponibilitatea culturală au devenit, în principiu, universale și alternative. Totul depinde de sistemul existent de relații, de afinități și, mai ales, de tehnicile moderne de difuziune și de manipularea lor.
2. Selecția valorilor culturale devine, în consecință, diferențiată și pluralistă, în mod inevitabil. Centrele de valorificare externă și „canoanele” respective se multiplică și se diversifică. [...]
3. Totul este de a pune cultura română doar în situația de a fi cât mai cunoscută și studiată. Dacă se va produce o „descoperire” sau nu, a unor valori ale sale, fenomenul ține de o cu totul altă logică. Afinitățile, momentul istoric, o conjunctură favorabilă, relațiile, întâmplarea chiar au jucat și vor juca un mare rol.
4. Problema devine cu atât mai actuală, cu cât prin câteva cazuri, în țară și masiv în „exil”, scriitorul cu dublă (poate chiar triplă) apartenență culturală și literară reprezintă de pe acum o realitate tot mai evidentă. Deci, scriitorii români și, francezi, români și americani etc. Suntem „noi” și „alții” în același timp, cu dublă identitate.

³ Vezi instrumentarea detaliată a cazului, în Marino 1995: 82-87 (*Literatura română „întră” în Europa. Necesitatea de a transforma prezentarea culturii și literaturii române în acte sistematice de cunoaștere și difuzare; Câte și cum sunt referințele românești în Histoire de la littérature européenne. Lettres européennes*).

[...] O nouă conștiință literară se formează. Și ea nu se mai poate orienta doar după valori, criterii și canoane strict locale. Orizontul său are alte dimensiuni, orientat de noi reperi. Iar tendința lor este să se apropie, chiar să se integreze și să se identifice, pe cât posibil canoanelor recunoscute ca universale (Marino 1996: 337-339).

Este cunoscut că perioada de după 1989 până la momentul aderării României la Uniunea Europeană, la 1 ianuarie 2007, a fost o conivență. În absența actelor legitimize, însă în așteptarea lor, mai ales după 2000 și în anii următori, circulația către Occidentul european s-a intensificat. Creșterea valorii de circulație, în termenii lui Marino⁴, nu a însemnat în paralel și extinderea procesului de difuzare, incoerențele de tranziție manifestate în politicile editoriale din țară fiind ușor observabile și în ceea ce privește prezențele românești în străinătate. Atât restituirile de patrimoniu (din literatura canonică), dar și elementele actualității literare sunt în continuare dominate de fragmentarism, hazard, superficialitate. O dovadă în această direcție se găsește în *Précis de littérature européenne* (1998), volum coordonat de Béatrice Didier, conținând sinteze teoretice de probitate asupra conceptului de „Europă literară”, dar care însă în tabelul sinoptic final oferă o imagine asupra literaturii române, în descendența nu cu mult diferită de cea cuprinsă în amintita de către Adrian Marino, *Histoire de la littérature européenne*, de la începutul anilor '90. Se pune întrebarea cum cercetători și universitari cu metodă, meticuloși în domeniile lor de competență, dau rateuri de netrecut cu vederea, atunci când au bunăvoința și deschiderea de a parcurge un repertoriu tematic, arondat, de exemplu, unei tradiționale „culturi mici” sau unui curent cu forme de manifestare în acea cultură. Pentru a elimina locul comun victimizator al lipsei occidentale de interes, deja o tactică facilă de apărare a ineficienței politicilor culturale autohtone, un răspuns posibil s-ar găsi în jocul imaginativ în care cercetătorul străin, doritor să se documenteze asupra literaturii noastre, ar intra în spații predilecte de acțiune, cum sunt bibliotecile și librăriile. Nu cele marginale, ci instituțiile de prim-rang, naționale și universitare, pe rafturile cărora secțiunea „literatură română” are aspectul preșterit-dezordonat al anticariatelor stradale.

În apropierea aderării la Uniunea Europeană, în noiembrie 2005, Centrul Național al Cărții, prin programul „Les Belles Étrangères”, al cărui scop este încă din 1987 „să favorizeze descoperirea literaturilor străine contemporane”⁵, operează prin intermediul traducătoarei Laure Hinckel, consilier al instituției, o selecție de douăsprezece scriitori români, din generații diferite, pe listă aflându-se Gabriela Adameșteanu, Ștefan Agopian, Ana Blandiana, Mircea Cărtărescu, Gheorghe Crăciun, Letiția Ilea, Dan Lungu, Ion Mureșan, Marta Petreu, Simona Popescu, Cecilia Ștefănescu și Vlad Zografi. Prozatori, poeți, dramaturgi. În plus, cu reprezentativitate pentru cele trei zone principale ale României. Cu această ocazie de promovare externă, este prezentat filmul *A trăi și a scrie în România*, colaj incluzând atât confesiuni despre viața scriitorului în comunism, despre importanța

⁴ În Marino 1996: 336 se operează deconstrucția „unui mit critic foarte rezistent”, și anume „valoarea «absolută» a unei opere, românești sau de orice altă naționalitate”, aceasta fiind „a treia condiție a integrării”, alături de „reducerea decalajului existent” și „acceptarea și asimilarea unui număr de valori comune”. Vezi *supra*.

⁵ A se vedea *Dossier de presse des Belles Étrangères Roumanie* 2005: 3, disponibil în variantă electronică la <http://www.belles-etrangeres.culture.fr/?Visuel-dossier-de-presse-et-photos>.

generală a scrisului, cât și definiții ale formulelor individualizante de creație, cu inserturi vizuale aparținând simbolicii deja standardizate a imaginii României în afară: Casa Poporului, Casa fostă a Scânteii, apartamentul de bloc, clădiri de patrimoniu, aflate în decadența nerestaurării, câini comunitari, rufe pe sârmă între blocuri de serie. Tot în cadrul manifestării, pe lângă seri de lectură, publicului francez i se propune o antologie din scrierile invitaților, care, conform dosarului de presă al programului „Les Belles Étrangères”, intenționează a fi „o adevărată introducere în literatura română contemporană”⁶.

Receptarea acestei oferte culturale, în spațiul francez, se face, după cum se observă mai ales din dosarul revistei „Lire”, cea mai substanțială reacție față de eveniment, la nivel de autori; apoi, eventual, în privința operei. Prin urmare, indiferent de ocazionalele critice mai mult sau mai puțin adecvate percepției în cunoștință de cauză, este probabil ca numărul spectatorilor literaturii române să fi crescut, de asemenea să se fi accelerat regimul de traducere, însă nu același lucru să se fi întâmplat și în registrul autenticilor cititori.

Mecanismul de promovare-difuzare, cu un comportament mai degrabă protocolar decât natural, este identificabil și în compartimentul traducerilor din literatura română canonică, efectuate pe bază de reciprocitate, în numele disciplinei din ce în ce mai des invocată a studiilor interculturale. Este cazul traducerii unui articol al ideologului și criticului Mihai Ralea, *Observații de bun simț asupra culturii*⁷ (*Observacions de sentit comú sobre la cultura*), realizată în 2003 și publicată în revista „Comprendre” (V/ 1: 81-87) de un grup de filologi de la Universitatea din Barcelona, la propunerea profesorului de origine română, Virgil Ani, el însuși, ca traducător, un promotor în spațiul românesc, al literaturii catalane, printre care se numără emblematicul filosof și trubadur, Ramon Llull.

La inițiativa „Societății Româno – Catalane «Ramon Llull»” și odată cu accentuarea importanței interdisciplinarității în domeniul studiilor culturale, același grup filologic din Barcelona pune la dispoziția studenților, în revista „Funàmbula”, eseul *Invitație la ridicol* din *Oceanografie*, al lui Mircea Eliade, poezii de Marin Sorescu, Vasile Alecsandri, Mihai Eminescu, Tudor Arghezi, povești de Ion Creangă, baladele *Miorița* și *Meșterul Manole*.

Este de remarcat în acest fel tendința „politicii pașilor mărunți”, de construire pe bază de fragmente a unei imagini din ce în ce mai cuprinzătoare, în curs de dobândire a coerenței, cel puțin pentru unele paliere, un avans avându-l literatura română atașată convențional-istoriografic perioadei contemporane.

Editurile de capital privat din România (Polirom, Humanitas, Paralela 45, Compania ș.a.m.d.) își deschid „portofoliile” cu autori sub contract, pieței de carte străină. Un exemplu, de această dată din perioada de după 1 ianuarie 2007 și din spațiul cultural al Statelor Unite, îl reprezintă antologia *Writing from postcommunist Romania*, apărută în „Review of Contemporary Fiction” (vol. XXX), a Universității din Illinois, în 2010. Selecția operată de Ehren Schimmel, scriitor, lector de literatură americană la Universitățile din Baia-Mare și din Chișinău, a beneficiat de

⁶ Vezi *supra*.

⁷ Articolul face parte din volumul Mihai D. Ralea, *Comentarii și sugestii*, București, Editura Casei Școalelor, 1928, 109–112.

sprijinul și sugestiile Sandei Cordoș, de la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca. Sumarul îi reunește pe Ana Blandiana, Norman Manea, Bogdan Suceavă, Răzvan Petrescu, Gabriela Adameșteanu, Florin Lăzărescu, Caius Dobrescu, Andrei Codrescu, Mircea Cărtărescu, Marius Oprea, Dumitru Țepeneag, Adrian Bittel, Adrian Sângeorzan, Alexandru Vlad, Dan Lungu, Adrian Oțoiu, Ioana Morpurgo. Din nou este evidentă diversitatea generaționistă, stilistică, identitară și geografică; însă, prea deosebire de selecția europeană din cadrul „Belles Étrangères”, care își orientează cititorul pe direcția autor – biografie – operă, în cazul american, avem a face cu sensul invers, dinspre operă către autor, ambele contextualizate într-o cronologie esențială a României postcomuniste. Încă un amănunt semnificativ, în legătură cu acea „politică a pașilor mărunți” menționată anterior, este preferința antologatorului pentru proză scurtă sau pentru fragmente care pot fi parcurse autonom, nelăsând loc unor posibile completări ulterioare (în comparație cu traducerea de fragmente, cum este cel din *Craii de Curtea-Veche*, propus de revista americană „Absinthe”, nr. 14/ 2010, traducător Alistair Ian Blyth⁸, unde se observă aceeași orientare tipic europeană, dinspre „autorități” – autor plus critic⁹, a cărui misiune este de a pune în temă cititorii cu specificul romanului lui Mateiu Caragiale, prin ancorarea la repere ale literaturii universale, Lampedusa, Huysmans, Poe, Borges – către opera în sine).

Majoritatea prozelor din antologie sunt subsumate din punct de vedere tematic aspectelor vieții cotidiene din perioada comunismului, relatate de martori maturi sau la vârsta copilăriei; o altă serie este reprezentată de instantanee ale specificului vieții în România, surprinsă în forma ei banală. Criteriile de selecție au presupus, conform cerințelor antologatorului, îmbinarea armonioasă a esteticului cu evidențierea contextualului, în scopul de a „contribui la o mai bună înțelegere a artei și culturii române în spațiul anglofon” (Schimmel 2010: 18). Dincolo de metaforizări, reduceri la absurd, de povestiri cu navetiști și cu noroaie, de primitivism, sărăcie, sunt și câteva părți ale selecției, care, interpretând partitura imaginii de țară, o subordonează calitativ aceleia de narațiune potrivită lecturii ca narațiune, nu drept pretext de informare asupra istoriei și metehnelor poporului. Alexandru Vlad, în *The Double Rainbow*, scrie despre culpa colectivă și satul degradat, dovedind că subiecte de importanță etnică locală pot fi accesibile cititorului din oricare spațiu cultural; Adrian Oțoiu, în *Tip of the Day*, oferă o povestire care atrage nu prin conținut, ci prin ingeniozitate, ca un joc plăcut, nepretențios, de-a frazele și frazarea; Adrian Sângeorzan, în *Chernobyl, late report*, Răzvan Petrescu, în *Wedding Photos*, Bogdan Suceavă, în *Daddy Wants TV Saturday Night*, demonstrează că tonul firescului în povestire, prin urmare, neinflamat, nemoralizator, nelamentat, captează audiența pe palierul cititorului abstract, mai puțin dispus de a îmbrățișa de la distanță cauze, desigur, juste, însă interesante doar în treacăt, atâta timp cât nu au legătură cu experiența personală.

Se poate spune că, până la momentul prezent, s-au făcut deja pași semnificativi către difuzarea în străinătate a literaturii române ca literatură, nu sub formă de supliment mai accesibil de istorie, geografie, sociologie ș.a.m.d., că au fost

⁸ Mateiu Caragiale, an excerpt from *The Rakes of the Old Court*, tr. Alistair Ian Blyth, 51–60.

⁹ Vezi Paul Cernat, *Introduction to The Rakes of the Old Court*, tr. Alistair Ian Blyth, 49–51.

depășite „complexele”, „autocrațiile” care nu corespund actualității dinamicii reale ofertă-receptare, că s-a dobândit, prin traducerile recente, o minimă, însă necesară vizibilitate de piață. Prezența în librărie nu înseamnă, evident, câștigarea cititorilor, pe care și-o dorește, în general, orice scriitor. Nici măcar includerea în fondurile bibliotecilor ori pe rafturile bibliotecilor personale nu garantează că acele cărți vor fi deschise și citite. Totuși, există un punct de pornire aflat la dispoziție, element important pentru literaturile din spațiile culturale mici, indiferent de contextualizări și de geografii.

Bibliografie

- „Absinthe”, 2010, 14, 48–59.
- Didier 1998: Béatrice Didier, *Précis de littérature européenne*, Paris, Presses Universitaires de France.
- Dossier de presse des Belles Étrangères Roumanie* 2005, <http://www.belles-etrangeres.culture.fr/?Visuel-dossier-de-presse-et-photos>.
- Marino 1995: Adrian Marino, *Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice și culturale*, Iași, Editura Polirom.
- Marino 1996: Adrian Marino, *Politică și cultură. Pentru o nouă cultură română*, Iași, Editura Polirom.
- Nemoianu 1990: Virgil Nemoianu, *Bătălia canonică – de la etica americană la cultura română*, în „România literară”, anul XXIII, 41, p. 12–13, reluat în *Tradiție și Libertate*, București, Curtea Veche Publishing, 2001, p. 235–249.
- Papadima, Damrosch, D’haen (Eds.) 2011: Liviu Papadima, David Damrosch, Theo D’haen (Eds.), *The Canonical Debate Today. Crossing Disciplinary and Cultural Boundaries*, Amsterdam-New York, Rodopi.
- Ralea 2003: Mihai Ralea, *Observacions de sentit comú sobre la cultura*, „Comprendre”, V, 1, p. 81–87.
- Writing from postcommunist Romania*, „The Review of Contemporary Fiction”, vol. XXX, spring 2010, No. 1.

Romanian Literature at the Cross Influence of European and American Cultures. Marketing, Adaptation and Reception by the Public

In the framework of our current global society, cultural visibility shapes in the most revealing way the specific image of a space which is – theoretically speaking – defining our identity. The study we propose follows the intricacies of marketing the Romanian literature abroad by taking into consideration a few high-impact editorial events unfolded in Western Europe and the United States. Such events refer to publishing of different articles and literary texts such as: the anthology of articles in the French magazine “Lire” as part of the “Les Belles Étrangères” program; the anthology *Writing from Postcommunist Romania*, vol. XXX of “The Review of Contemporary Fiction” referring to the contemporary Romanian literature; translations from Romanian canonical literature, focusing on writings by Mihai Ralea and Mateiu Caragiale, published in “Comprendre”, a Catalan cultural review, and in “Absinthe” (an American literary journal). We will examine and compare the similarities in the editorial selection, the thematic relevance of the selected text, the dynamics between the offer and acceptance of the concerned Romanian literature texts in the two cultural spaces: American and West European.